

การศึกษางานจักสานลาวโห่งเพื่อประยุกต์ใช้ในการออกแบบผลิตภัณฑ์ของตกแต่งบ้าน
THE STUDY OF TRADITIONAL BASKETRY LAO-SONG
APPLY FOR DECORATIVE PRODUCTS

เอกพงศ์ อินเกื้อ
Akamong Inkuer
อาจารย์ สาขาวิชาการออกแบบผลิตภัณฑ์หัตถกรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา
akamong.in@ssru.ac.th

บทคัดย่อ

งานวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาลักษณะทางกายภาพและกระบวนการผลิตของงานจักสานลาวโห่ง 2) วิเคราะห์เอกลักษณ์ของงานจักสานลาวโห่งเพื่อประยุกต์ใช้ในการออกแบบผลิตภัณฑ์ของตกแต่งบ้าน โดยการศึกษาครั้งนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ มีการดำเนินการวิจัย 2 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาลักษณะทางกายภาพและกระบวนการผลิตของงานจักสานลาวโห่ง ขั้นตอนที่ 2 วิเคราะห์ข้อมูลทางกายภาพของงานจักสานลาวโห่งเพื่อประยุกต์ใช้ในการออกแบบผลิตภัณฑ์ของตกแต่งบ้าน ผลการวิจัยพบว่า

1. งานจักสานที่เป็นเอกลักษณ์และแสดงถึงการคงอยู่ของลาวโห่งคือ กะเหล็บ ขมุก และปานเนียน โดยเป็นงานจักสานที่ยังคงใช้ในการประกอบพิธีกรรมของชาวลาวโห่งตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ลักษณะทางกายภาพประกอบด้วย ส่วนกัน ส่วนกลางและส่วนปาก โดยมีการขึ้นโครงสร้าง 2 วิธี ได้แก่ 1) การขึ้นโครงสร้างแบบมีแม่แบบ 2) การขึ้นโครงสร้างแบบอิสระ กระบวนการผลิตมี 3 ขั้นตอน 1) ขั้นตอนการเตรียมวัสดุ 2) ขั้นตอนการขึ้นโครงสร้างและจักสาน และ 3) ขั้นตอนการรักษาสภาพชิ้นงาน

2. ลักษณะทางกายภาพที่น่าสนใจนำไปประยุกต์ใช้ในการออกแบบผลิตภัณฑ์ของตกแต่งบ้าน คือ ส่วนปาก ของกะเหล็บ ขมุก และปานเนียน ได้แก่ การจบงานบริเวณปากของงานจักสานโดยใช้วิธีการมัดหวาย คือ กระจุกงู หลังปลาช่อน (สันปลาช่อน) การพับเก็บขอบและมัดหวายคู่

การวิจัยครั้งนี้ศึกษาถึงเอกลักษณ์และเทคนิคที่น่าสนใจในกระบวนการผลิตของลาวโห่งในพื้นที่ลุ่มน้ำภาคกลาง และนำมาประยุกต์ใช้ในการออกแบบของตกแต่งบ้าน โดยใช้แนวทางการผสมผสานวัสดุคือเซรามิกกับเทคนิคการจบงานบริเวณปากของงานจักสานด้วยหวายและไม้ไผ่ เพื่อให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน ซึ่งอาจจะเป็นประโยชน์และเป็นตัวอย่างในการเพิ่มมูลค่าและรักษาเอกลักษณ์ของท้องถิ่นต่อไป

คำสำคัญ: ลาวโห่ง งานจักสาน ผลิตภัณฑ์ของตกแต่งบ้าน ประยุกต์

Abstract

The purposes of this study were 1) to study the physical characteristics and production process of Lao-Song basketry 2) to analyze the identity of Lao-Song basketry in the design of decorative products. This study was conducted by qualitative research. Two steps were taken that were; step 1. to study physical characteristics and production process of Lao- Song basketry, and step 2. to analyze the physical data of Lao Song basketry to be applied in the design of decorative products.

The research found that;

1. The unique and existence of Lao Song's woven basket is Kaleb, Kamuk and Panpuan. The physical appearance consists of 3 parts; the bottom, the central, and the top. There are two types of structures; 1) structured with template and 2) freeform structure. The production process consists of 3 steps; 1) the material preparation, 2) the structure and basketry and 3) the work pieces maintenance.

2. The interesting physical characteristics applied in the design of home decorative products were the top part which included rattan woven techniques.

This study investigates the unique and interesting techniques in the Lao Song production process in the Central Region Basin, and applied to contemporary decoration products with emphasis on material blend. This may be useful and exemplary in adding value and preserving local identity.

Keywords: Lao-song; Traditional Basketry; Decorative Products; Apply

1. บทนำ

เครื่องมือเครื่องใช้ที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน หรือที่เรียกว่างานหัตถกรรมสามารถเป็นสิ่งตั้งต้นในการตั้งคำถามถึงความสัมพันธ์ต่างๆของคนในยุคนั้นๆ ทั้งหน้าที่การใช้อยู่ในการดำรงชีวิต จนกระทั่งหน้าที่ทางสังคม เช่น เครื่องใช้ในงานพิธีกรรมต่างๆ เป็นต้น สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของชุมชนจากงานหัตถกรรมเหล่านั้น นอกจากนี้ งานหัตถกรรม มีการปรับตัวเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบัน เพื่อให้เข้ากับบริบทปัจจุบันในมุมมองของผู้วิจัยนอกจากจะสืบทอดรักษารูปแบบของงานหัตถกรรมอันเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นแล้วการปรับปรุงให้เข้ากับบริบทปัจจุบันเป็นแนวทางที่น่าสนใจและมีความเป็นไปได้ในการที่จะพัฒนา ในงานวิจัยชิ้นนี้ผู้วิจัยมุ่งเป้าไปที่ “งานจักสาน”

ไทดำ หรือ ไทยทรงดำ หรือ ลาวทรงดำ หรือ ลาวโซ่ง (Thai Dam, Black Tai) มีถิ่นฐานอยู่แถบลุ่มแม่น้ำดำและแม่น้ำแดง ในแถบสิบสองจุไทย เมืองแถง (เดียนเบียนฟู) ในประเทศเวียดนามปัจจุบัน เคลื่อนย้ายเข้ามาในประเทศไทยตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี แต่เคลื่อนย้ายครั้งใหญ่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มีการกวาดต้อนอีกครั้ง โดยให้ตั้งชุมชนอยู่ที่จังหวัดเพชรบุรี [1]

เหตุผลที่เลือก ลาวโซ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ในการในการหาแนวทางการออกแบบผลิตภัณฑ์นั้น นอกจากลาวโซ่งจะมีเอกลักษณ์ที่สามารถรับรู้ได้ชัดเจนจากการแต่งกาย หรือสถาปัตยกรรมแล้ว งานจักสานของชาวลาวโซ่งยังมีลักษณะเฉพาะตัวที่แสดงออกถึงอัตลักษณ์อย่างชัดเจนและยังมีเหลือสืบทอดมาจนถึงทุกวันนี้มากกว่าชาติพันธุ์อื่นๆ อย่างไรก็ตามด้วยกาลเวลาที่เปลี่ยนแปลงไป การปรับตัวกับบริบทปัจจุบันจึงทำให้งานจักสานของ ลาวโซ่งค่อยๆ จางหายไป

ในปัจจุบันพบว่างานจักสานของลาวโซ่งแทบจะไม่มีผู้สืบทอด ซึ่งเป็นที่เข้าใจได้สำหรับคนในท้องถิ่นว่างานจักสานเป็นงานที่ละเอียด ใช้เวลาและความอดทนและที่สำคัญคือรายได้น้อยหากเทียบกับการไปทำงานในโรงงานหรือประกอบอาชีพอื่นๆ ในงานวิจัยชิ้นนี้ไม่ได้เป็นงานวิจัยเพื่อการอนุรักษ์แต่ต้องการยกระดับภูมิปัญญาท้องถิ่น ประยุกต์ใช้ความคิดสร้างสรรค์เป็นเครื่องมือในการเพิ่มมูลค่าตั้งแต่กระบวนการเตรียมวัตถุดิบ กระบวนการผลิต [2] ให้ง่ายต่อการเข้าใจเข้าถึงการใช้งานของผู้บริโภคเพื่อเพิ่มมูลค่ากับภูมิปัญญาท้องถิ่นและง่ายต่อการปรับตัวเปลี่ยนแปลงในกระบวนการผลิตของชุมชน

งานวิจัยนี้ผู้วิจัยเลือกที่จะศึกษาลักษณะทางกายภาพและกระบวนการผลิตของงานจักสานลาวโซ่งเพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในการออกแบบผลิตภัณฑ์ของตกแต่งบ้าน โดยใช้กระบวนการออกแบบและความคิดสร้างสรรค์ที่เป็นระบบซึ่งน่าจะเป็นประโยชน์ในการปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน และผลลัพธ์จะทำให้คนรุ่นใหม่กลับมามีความสนใจงานจักสานอันเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาติพันธุ์ตนเองโดยใช้กระบวนการและเทคนิคที่ไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากวิถีชีวิตของท้องถิ่นมากนักซึ่งเหมาะสมกับสถานการณ์ในปัจจุบัน

2. วัตถุประสงค์

1. ศึกษาลักษณะทางกายภาพและกระบวนการผลิตของงานจักสานชาวลาวโซ่ง
2. วิเคราะห์เอกลักษณ์ของงานจักสานลาวโซ่งเพื่อประยุกต์ใช้ในการออกแบบผลิตภัณฑ์ของตกแต่งบ้าน

3. ขอบเขตการวิจัย

1. ประมวลองค์ความรู้เกี่ยวกับงานจักสานของชาวลาวโซ่ง จาก หนังสือ งานวิจัย เอกสารทางวิชาการ และแหล่งข้อมูลภาคสนามในพื้นที่ จังหวัดเพชรบุรี จังหวัดนครปฐม และราชบุรี เป็นหลัก เพื่อให้ทราบถึงลักษณะทางกายภาพและกระบวนการผลิต งานจักสานชาวลาวโซ่ง โดยแบ่งการศึกษาดังนี้

- 1.1 ลักษณะทางกายภาพ ศึกษาด้านโครงสร้าง รูปทรง ลวดลาย และการจับขอบเก็บงาน
- 1.2 กระบวนการผลิต โดยศึกษาจาก ช่างจักสานชาวลาวโซ่งในเขตพื้นที่จังหวัดเพชรบุรี จังหวัดนครปฐมและจังหวัดราชบุรี

2. วิเคราะห์เอกลักษณ์ที่สำคัญของงานจักสานลาวโซ่งจากลักษณะทางกายภาพหรือกระบวนการผลิตเพื่อประยุกต์ใช้ในการออกแบบผลิตภัณฑ์ของตกแต่งบ้าน

4. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อหาเอกลักษณ์ เทคนิคและกระบวนการผลิตงานจักสานของชาวลาวโซ่งเพื่อประยุกต์ใช้ในการออกแบบผลิตภัณฑ์ของตกแต่งบ้าน โดยเลือกใช้งานจักสานลาวโซ่งในพื้นที่จังหวัดเพชรบุรี ราชบุรี และนครปฐม จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่า พื้นที่ดังกล่าวเป็นแหล่งชุมชนของชาวลาวโซ่งในพื้นที่ภาคกลางที่หนาแน่นและยังคงรักษาเอกลักษณ์ของชาติพันธุ์ตนเองมากที่สุด ค้นหาด้วยวิธีการสำรวจและสัมภาษณ์เชิงลึกกับช่างจักสานด้วยการสุ่มแบบไม่เฉพาะเจาะจง

ในงานวิจัยชิ้นนี้แบ่งออกเป็น 2 ระยะ ได้แก่

ระยะที่ 1 ศึกษาลักษณะทางกายภาพและกระบวนการผลิตของงานจักสานชาวลาวโซ่ง อธิบายโดยใช้การสำรวจงานจักสานและการสัมภาษณ์เชิงลึกของช่างจักสานในพื้นที่ โดยใช้กรอบของการศึกษาทางศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน ได้แก่ ลักษณะทางกายภาพของงานจักสานและกระบวนการผลิต

- ประชากร ได้แก่ ชาวลาวโซ่งในพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทย

- กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ชาวลาวโซ่งในพื้นที่ 3 จังหวัดของภาคกลาง ได้แก่ อำเภอบางแพ จังหวัดเพชรบุรี อำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม โดยใช้การสุ่มกลุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling)

ระยะที่ 2 วิเคราะห์เอกลักษณ์ของงานจักสานลาวโซ่งเพื่อประยุกต์ใช้ในการออกแบบผลิตภัณฑ์ของตกแต่งบ้าน วิเคราะห์จากผลของการศึกษาในระยะที่ 1 และนำมาประยุกต์ใช้ในการออกแบบผลิตภัณฑ์ของตกแต่งบ้าน

5. ผลการวิจัย

เครื่องจักสานเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ที่มนุษย์ทำขึ้นใช้ทั่วโลกก่อนที่จะมีเครื่องมือเครื่องใช้ที่ผลิตด้วยเครื่องจักรและเทคโนโลยีทันสมัยเข้ามาแทนที่ การทำเครื่องจักสานโดยทั่วไป มีกรรมวิธีในการสานและรูปแบบคล้ายคลึงกันเป็นส่วนใหญ่ แต่ใช้วัสดุดิบแตกต่างกันไปตามสภาพภูมิศาสตร์ของท้องถิ่น เครื่องจักสานทั่วไปจะมีรูปแบบตามความนิยมชนบประเพณี ชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนแต่ละท้องถิ่น [3]

งานจักสานลาวโซ่ง

โดยปกติของงานจักสานตั้งแต่สมัยโบราณ มักเกิดขึ้นเพื่อตอบสนองการใช้งานของมนุษย์ในการดำรงชีวิตเป็นอันดับแรก เริ่มจากอาจเป็นเครื่องมือการล่าสัตว์และเครื่องมือการประกอบอาชีพ เช่น การทำนา ทำไร่ เพราะวัสดุที่ใช้ในการจักสาน เช่น ไม้ไผ่หวาย เป็นวัสดุท้องถิ่นที่สามารถหาได้ง่ายและสามารถดัดแปลงเป็นรูปทรงได้ค่อนข้างง่าย โดยไม่ต้องมีเทคโนโลยีหรือเครื่องมือที่ซับซ้อนในการผลิต ต่อมาจึงพัฒนาเป็นเครื่องใช้ในครัวเรือน เช่น กระบุง กระจาด และจากความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรมของท้องถิ่น เครื่องจักสานจึงถูกนำไปใช้ในความหมายของพิธีกรรมด้วยเช่นกัน

จากการเก็บรวบรวมข้อมูลทั้งเอกสารและการลงพื้นที่พบว่า เครื่องจักสานที่สำคัญที่แสดงอัตลักษณ์ของลาวโซ่งอย่างชัดเจนสามารถแบ่งออกได้ดังนี้

1) สิ่งของเครื่องใช้ ได้แก่ กะเหล็บ หมัวะ โฮ้ สมุก ขมุก กระบุง หาบแข่ง ก่องข้าว วิพัด กุ่ม ซาหลอดและกระบุงลาว (รูปที่ 1 และรูปที่ 2)

2) เครื่องมือจับสัตว์น้ำ ได้แก่ ข้องปากเป็ด ข้องปลาช่อน ตุ่ม กะแบม สุ่ม ข้องใส่เชียด

3) ใช้ในการประกอบพิธีกรรม ได้แก่ ปานเผื่อน กะเหล็บ สมุก ขมุก

แต่ในปัจจุบันเครื่องจักสานเหล่านี้แทบจะไม่ถูกใช้ในชีวิตประจำวันของลาวโซ่งอีกต่อไปด้วยการเปลี่ยนแปลงของเวลา เหลือเพียงแค่เครื่องจักสานที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมเท่านั้น

ด้วยความเชื่อของลาวโซ่งที่ค่อนข้างมีระเบียบแบบแผนในการประกอบพิธีกรรม ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ชัดเจน และถูกส่งต่อจากรุ่นสู่รุ่นผ่านกาลเวลาอันยาวนานอย่างเคร่งครัด ถึงแม้ประเพณีบางอย่างจะหายไปแล้วในปัจจุบันแต่การ “เสน” (พิธีการไหว้ผีบรรพบุรุษของชาวลาวโซ่ง) ยังคงปรากฏและยึดมั่นมาอย่างมั่นคงตลอดมา นั่นทำให้งานจักสานที่แสดงความเป็นลาวโซ่งยังถูกอนุรักษ์ไม่สูญหายไปตามกาลเวลา ถึงแม้ว่าปัจจุบัน ช่างจักสานจะเหลือน้อยมากก็ตาม

รูปที่ 1 รูปสิ่งของเครื่องใช้ของลาวโซ่ง (a) ซาหลอด (b) ก่องข้าว (c) หม้อะ (d) กระบุงลาว (e) โส้ (f) กระบุง [5]

จากการสัมภาษณ์หม่อมฮุ่ม คุ่มสัวส์ดี [4] ถึงเครื่องจักสานที่เป็นส่วนประกอบสำคัญในพิธีกรรมของลาวโซ่งคือ (รูปที่ 2)

1) ปานผื่อน ปานขวัญ (ใช้สำหรับใส่ของในการเซ่นไหว้ผีเรือน การเสนเรือน เรียกขวัญ ทำขวัญแต่งงาน ชาวลาวโซ่งจะต้องจัดพิธีไหว้ผีบรรพบุรุษของตน ซึ่งเรียกว่าเสนเรือนเป็นประจำในช่วง 3-2ปี ต่อครั้งเสมอ ดังนั้นปานผื่อนจะต้องเป็นเครื่องใช้ประจำบ้าน และจะไม่นำปานผื่อนนี้ไปใช้นอกเหนือจากการเซ่นไหว้โดยเด็ดขาด

2) สมุก (ขมุก) ใช้สำหรับใส่ผ้าของลาวโซ่ง นอกจากนี้ เวลาส่งตัวเจ้าสาว ขมุกจะเป็นเครื่องใช้ในการส่งตัวด้วย หรือพิธีเกี่ยวกับคนตาย ขมุก จะใส่ฟูกหมอน เพื่อใช้ในการประกอบพิธี

3) กะเหล็บ เป็นที่ใส่ของใช้ส่วนตัวของสาวลาวโซ่งเมื่อต้องเดินทางออกนอกบ้าน นอกจากนี้ในพิธีแต่งงานเจ้าสาวต้องสะพานกะเหล็บที่เจ้าบ่าวสานเอง ชายใดจะขอสาวลาวโซ่งแต่งงานต้องสานกะเหล็บเป็นเพราะถือว่าหากสานกะเหล็บได้เครื่องจักสานอย่างอื่นก็น่าจะทำได้แสดงถึงสามารถดูแลเจ้าสาวได้ กล่าวว่ายใดสานกะเหล็บได้แสดงว่าชายผู้นั้นมีอายุพร้อมเป็นผู้นำครอบครัว ในพิธีแต่งงานฝ่ายชายจะต้องจัดหาคะเหล็บใส่หมากพลูในขบวนขันหมาก 2 คู่ และให้เจ้าสาวสะพายอีก 1 ใบ ด้วย

รูปที่ 2 งานจักสานที่บ่งบอกถึงความเป็นลาวโซ่งอย่างชัดเจนจากซ้ายไปขวา ได้แก่ ขมุก (สมุก), ปานผื่อนและกะเหล็บ [5]

กระบวนการผลิตงานจักสานลาวโซ่ง

จากการสัมภาษณ์หมอปัน อยู่สุข [6] งานจักสานของลาวโซ่ง ส่วนใหญ่แล้วจะเป็นงานของช่างผู้ชาย สังเกตได้จากประเพณีการสานกะเหล็บของชายหนุ่มที่สามารถแสดงความเป็นผู้นำครอบครัว จึงจำเป็นต้องรู้ถึงวัตถุดิบ เครื่องมือ และวิธีการผลิต ฝึกหัดจนชำนาญ แม้ในปัจจุบันชายหนุ่มจะไม่สามารถสานกะเหล็บเองได้แล้ว แต่ในประเพณีแต่งงานยังคงใช้กะเหล็บอยู่จนถึงปัจจุบัน ช่างสานกะเหล็บมักเป็นคนชราและทำงานจักสานเองทุกขั้นตอน ตั้งแต่เตรียมวัตถุดิบ จัก และเก็บงาน เนื่องจากปัจจุบันไม่มีผู้สืบทอดการสานกะเหล็บแล้ว เกรงว่าในอนาคต กะเหล็บจะสูญหายไปจากวิถีชีวิตของชาวลาวโซ่ง

วัสดุในงานจักสาน

1. วัสดุหลัก ในงานจักสานของลาวโซ่ง ได้แก่ ไม้ไผ่และหวาย ในอดีตจะเป็นวัสดุที่หาได้ง่ายในท้องถิ่น พบมากบริเวณพื้นที่ริมน้ำ โดยไม้ไผ่ที่ลาวโซ่งนำมาทำงานจักสานคือ ไม้ไผ่สีสุก ซึ่งเป็นไม้ขนาดใหญ่ มีขนาดลำต้นประมาณ 8-12 เซนติเมตร ลำต้นสูงประมาณ 15-20 เมตร เป็นไม้ปล้องยาว ขึ้นเป็นกอ ลำต้นสีเขียวสด ผิวเป็นมัน บริเวณข้อกิ่งของโคนต้นมีหนามแหลมคม ส่วนปลายกิ่งไม่มีหนาม เมื่อนำมาจักเป็นเส้นตอกแล้วจะมีความเงางาม เส้นตอกยาวตรงเสมอกัน ไม่ขาดและไม่แตกง่าย ไม้ไผ่ที่ใช้งานได้ดีต้องมีอายุไม่เกิน 2 ปี [7] ส่วนหวาย ใช้มากในการผูก มัด จบเก็บขอบ ให้เกิดความแข็งแรง หวายมีความทนทานและยืดหยุ่นดี ปัจจุบันไม่สามารถหาหวายได้ในท้องถิ่นต้องซื้อจากแหล่งอื่น

2. วัสดุเสริม ในงานจักสานลาวโซ่งวัสดุเสริมที่พบคือเชือก เป็นวัสดุใหม่ที่มักนำมาใช้เพื่อเพิ่มความสวยงามและความสะดวก เช่น นำมาทำสายสะพายของกะเหล็บ เป็นต้น

3. เครื่องมืออุปกรณ์ งานจักสานลาวโซ่ง (รูปที่ 3) มีเครื่องมือที่ใช้อยู่เพียง 4 ชนิด หลัก โดยใช้เวลาตั้งแต่อดีต อีกทั้งยังมีการประยุกต์ดัดแปลงเครื่องมือขึ้นเองเพื่อความสะดวกในการทำงาน ประกอบด้วย

3.1 พรำ มีหน้าที่หลักในการตัดไม้ไผ่ ฝ่าไม้ไผ่ ช่างบางคนอาจใช้พรำในการเหลาดอก คนโบราณมักมีพรำเป็นเครื่องมือประจำบ้าน เพราะสามารถใช้งานได้เกือบทุกอย่าง เช่น ถางหญ้า ตัดไม้ ปอกผลไม้ สารพัดประโยชน์

3.2 มีดเหลาดอก ใช้สำหรับการเหลาไฟให้เป็นตอกเพื่อเป็นวัตถุดิบในการสาน

3.3 เหล็กซี มีลักษณะเป็นเหล็กปลายแหลม หน้าที่ไว้สำหรับแทงและเขี่ยตอกหรือหวาย ให้อยู่ในลวดลายที่ต้องการและสวยงาม

3.4 เครื่องเลียด เป็นอุปกรณ์ที่ช่างมักจะดัดแปลงขึ้นมา เพื่อเลียดหวายให้มีลักษณะกลม ขนาดเท่ากัน โดยมากจะใช้ฝากระป๋องเจาะเป็นรูเล็กๆ เพื่อใส่เส้นหวายแล้วดึงออก

รูปที่ 3 รูปเครื่องมืออุปกรณ์งานจักสานลาวโซ่ง (a) พรำ (b) มีดเหลาดอก (c) เหล็กซี (d) เครื่องเลียด [5]

กระบวนการผลิตงานจักสานลาวโซ่ง

เมื่อมองลึกลงไปจะเห็นได้ว่า หลักของกระบวนการจักสานที่เป็นทักษะของภูมิปัญญาชาวบ้านคือ “สาน” และ “จัก” เพื่อสร้างรูปทรง โดยทักษะเหล่านี้มักเป็นการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นฝึกโดยชำนาญสามารถสรรค์สร้างงานได้หลายรูปแบบแล้วแต่ความคิดสร้างสรรค์

กระบวนการผลิตงานจักสานของลาวโซ่งยังใช้วิธีการสานแบบดั้งเดิมโดยได้รับการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น มีขั้นตอนที่สำคัญ 3 ประการ คือ

ขั้นตอนที่หนึ่ง การเตรียมวัสดุ

ขั้นตอนที่สอง การขึ้นโครงสร้างและสานลวดลาย

ขั้นตอนที่สาม การรักษาสภาพงานจักสาน

โดยจะอธิบายดังนี้

1. ขั้นตอนการเตรียมวัสดุ งานจักสานของลาวโซ่งนั้นใช้ไม้ไผ่และหวายเป็นวัสดุหลักในการจักสาน ในปัจจุบันขั้นตอนนี้หากไม่มีการย้อมสี ช่างเพียงแต่คัดเลือกไม้ไผ่ที่มีอายุ 2-3 ปี เพราะหากไม้อ่อนจนเกินไปจะถูกมอดกัดกินได้ง่ายหรือหากแก่จนเกินไปก็จะเปราะหักง่ายไม่เหมาะสำหรับงานจักสาน แล้วจึงจักตอกและเลียดให้ได้ขนาดที่ต้องการเพียงเท่านั้น ไม่ได้มีกระบวนการในการรักษาเนื้อไม้ในการป้องกันมอดหรือเชื้อราเช่น การต้มโดยใช้กำมะถันหรือโซดาไฟ การแช่น้ำหรือน้ำใบสะเดา การรมควัน

2. ขั้นตอนการขึ้นโครงสร้างและจักสาน ในงานจักสานลาวโซ่งมีการขึ้นโครงสร้างหลักอยู่ 2 แบบ คือ (รูปที่4)

(1) การขึ้นโครงสร้างแบบมีแม่แบบ เป็นการขึ้นรูปโครงสร้างที่อาศัยการสานทับลงไปบนแม่แบบ หรือแบบ ที่ทำจากไม้แกะสามารถถอดประกอบได้เมื่อสานจนเต็มจึงถอดเอาแบบออก ได้รูปตามต้องการ

(2) การขึ้นโครงสร้างรูปแบบอิสระ เป็นการขึ้นรูปโครงสร้างที่ใช้ไม้เป็นโครงสร้างที่เรียกว่า “เสา” เช่น การสานช่ง เป็นต้นช่างต้องมีทักษะและความชำนาญมาก (ตารางที่ 1)

โดยข้อดีของการขึ้นโครงสร้างแบบมีแม่แบบนั้น คือได้รูปทรงที่มีขนาดแน่นอน ข้อเสียคือต้องทำการแกะแม่แบบใหม่ทุกครั้งที่มีการคิดรูปทรงใหม่ ขณะที่การขึ้นโครงสร้างแบบอิสระ ข้อดีคือ สามารถปรับเปลี่ยนรูปทรงได้ตามจินตนาการและมีมือเชิงช่างของช่างสาน ข้อเสียคือไม่สามารถควบคุมขนาดของชิ้นงานให้เท่ากันได้

รูปที่ 4 รูปแสดงการขึ้นโครงสร้างของงานจักสาน (a) แม่แบบในการขึ้นโครงสร้างแบบมีแม่แบบ (b) การขึ้นโครงสร้างรูปแบบอิสระ [5]

ตารางที่ 1 แสดงข้อดีข้อเสียของรูปแบบการขึ้นโครงสร้างงานจักสาน

รูปแบบการขึ้นโครงสร้าง	ข้อดี	ข้อเสีย
ขึ้นโครงสร้างแบบมีแม่แบบ	-ได้รูปทรงที่มีขนาดแน่นอน -ไม่ยึดติดกับช่างมากนัก	-หากต้องการรูปแบบใหม่ต้องแกะแบบใหม่
ขึ้นโครงสร้างแบบอิสระ	-ขึ้นรูปได้ตามต้องการ -สามารถปรับเปลี่ยนรูปแบบได้	-ขนาดชิ้นงานไม่เท่ากัน -ต้องใช้ความชำนาญมาก

งานจักสานลาวโซ่งจะพบเห็นโครงสร้างส่วนต่าง ๆ ในงานจักสานที่สำคัญ 3 ส่วน คือ ส่วนกัน เริ่มจากกันหรือฐาน ส่วนกลาง อาจเรียกว่าผนังเป็นส่วนแสดงให้เห็นรูปทรง เช่น ทรงระบอก ทรงกลม และส่วนปากหรือส่วนขอบจบงานจักสานเป็นส่วนสุดท้ายในการทำงานจักสาน

3. ขั้นตอนการรักษาสภาพ งานจักสานลาวโซ่งในปัจจุบันไม่ได้มีกระบวนการเตรียมวัสดุดิบที่สามารถทนต่อมอดได้ดี เนื่องจากการต้มหรือการรมควันนั้นเป็นขั้นตอนที่ยุ่ยากในการเตรียมวัสดุดิบ ผนวกกับในปัจจุบันมีวัสดุสมัยใหม่ที่ย่างในการรักษาสภาพคือการใช้แลคเกอร์ทาเคลือบผิวของงานจักสานเพื่อเป็นการรักษาสภาพ ซึ่งการใช้แลคเกอร์ทานั้นทำให้ความงามของวัสดุลดลงเนื่องจากมีสีที่กระด้าง แข็ง และเกิดคราบจากการทาที่ไม่สม่ำเสมอ บางบริเวณมีการจับตัวเป็นก้อนแข็งทำให้ความงามของงานจักสานลดลงทันที

วิเคราะห์เอกลักษณ์งานจักสานลาวโซ่ง

จากการอธิบายงานจักสานลาวโซ่งที่ได้กล่าวมาแล้ว ผู้วิจัยจึงได้วิเคราะห์งานจักสานของลาวโซ่งโดยใช้เกณฑ์ 4 ประการ คือ 1) โครงสร้าง 2) รูปทรง 3) ลวดลาย 4) การจับขอบเก็บงาน โดยใช้งานจักสานที่แสดงเอกลักษณ์ของลาวโซ่งคือ กะเหล็บ ปานผื่อน และขมุก (ตารางที่ 2) ซึ่งงานจักสานเหล่านี้ยังคงถูกใช้ในการประกอบพิธีกรรมของชาวลาวโซ่งอยู่ในปัจจุบัน ในขณะที่งานจักสานประเภทอื่นๆ ได้สูญหายไปกึ่งกาลเวลาและถูกแทนที่ด้วยวัสดุอุปกรณ์สมัยใหม่เรียบร้อยแล้ว

ตารางที่ 2 แสดงการอธิบายลักษณะทางกายภาพของงานจักสานลาวโซ่ง

รูป	ชนิดงานจักสาน	โครงสร้าง	รูปทรง	ลวดลาย	การจับขอบเก็บงาน
	กะเหล็บ	ขึ้นรูปแบบมีแม่แบบ	ปากกลมทรงสูงคล้ายโอ่ง ฐานเป็นสี่เหลี่ยม	ลาดสอง ลายไหล	หลังปลาช่อน, กระจูดงู
	ขมุก	ขึ้นรูปอิสระ	กล่องสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีฝาครอบ	ลายสอง	การพับเก็บขอบ
	ปานผื่อน	ขึ้นรูปอิสระ	ทรงกระบอกเตี้ย	ลายเฉลวเกร็ดเต่า ลายเฉลวหก	มัดหวายมัดคู่

จากการวิเคราะห์เอกลักษณ์งานจักสานของลาวโซ่ง ผู้วิจัยสนใจเทคนิคในกระบวนการจับขอบเก็บงานของโครงสร้างปากงานจักสานลาวโซ่ง ได้แก่ เทคนิคการจับขอบแบบหลังปลาช่อน กระจูดงู การพับเก็บขอบและมัดหวายคู่ ซึ่งเป็นเพียงบางส่วนของงานจักสานลาวโซ่งเท่านั้น ด้วยวิธีเก็บขอบสามารถนำไปพัฒนาประยุกต์เพื่อใช้ในการออกแบบผลิตภัณฑ์ของตกแต่งบ้านต่อไป

6. สรุปผลและอภิปราย

สรุปผล

1. ศึกษาลักษณะทางกายภาพและกระบวนการผลิตของงานจักสานชาวลาวโซ่ง พบว่างานจักสานของลาวโซ่งที่ยังคงหลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน เป็นงานจักสานที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม ซึ่งถือเป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญของลาวโซ่ง และทำให้ลาวโซ่งยังคงเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่เข้มแข็งในปัจจุบัน พบงานจักสานที่สำคัญ 3 ชนิด ได้แก่ 1) กะเหล็บ 2) ขมุก 3) ปานผื่อน สามารถอธิบายลักษณะทางกายภาพที่สำคัญ 3 ประการคือ รูปทรง ลายสานและการจับขอบชิ้นงาน ได้ดังนี้ (ตารางที่ 2)

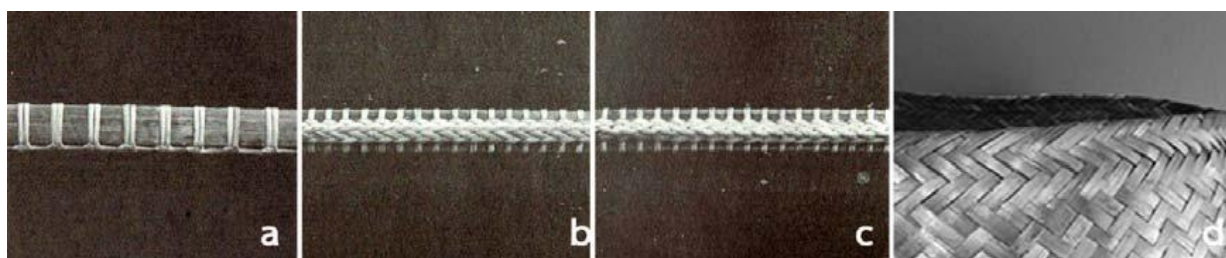
กะเหล็บ รูปทรงมีลักษณะคล้ายลูกจันทร์หรือโอ่งใส่น้ำ ก้นเป็นรูปสี่เหลี่ยม ปากกลม ลายสาน ส่วนก้นสานลายสองแบบตีคว่ำ ส่วนถัดไปที่มีลักษณะป่องสานลายไหลตลอดจนถึงปาก การจับขอบชิ้นงาน จบด้วยการสานลายหลังปลาช่อน ลายกระจูดงู

ขมุก รูปทรงมีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้ามีฝาปิด ลายสานใช้ลายสองทั้งตัวและฝาปิด การจับขอบชิ้นงานใช้วิธีการพับเก็บขอบ

ปานผื่อน รูปทรงกระบอกเตี้ยมีการขึ้นรูปทรงอิสระลวดลายในการสานใช้ลายเฉลวเกร็ดเต่าและลายเฉลวหกส่วนปากการจับขอบเก็บงานด้วยมัดหวายคู่

ส่วนของกระบวนการผลิตนั้น ช่างชาวลาวโซ่งจะผลิตงานจักสานลำพังเพียงคนเดียวตั้งแต่ต้นจนจบจึงเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้คนรุ่นใหม่ไม่สนใจจะสืบทอดงานจักสานลาวโซ่ง เนื่องจากต้องใช้ความประณีต ความชำนาญ และเวลาที่ค่อนข้างมากในการผลิต เริ่มตั้งแต่การเตรียมวัตถุดิบ ตัดไม้ เหลาตอก เลียดตอก จักสาน และเก็บรักษาสภาพชิ้นงาน โดยมีเครื่องมือเพียงแค่ว่า มีดจักตอก เครื่องเลียด และเหล็กชี เพียงเท่านั้น

2. เอกลักษณ์ที่น่าสนใจในงานจักสานลาวโซ่งปรากฏอยู่ในส่วนประกอบโครงสร้างทั้ง 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนก้น ส่วนกลาง และส่วนปาก งานวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยเลือกใช้ส่วนปากซึ่งมีการจับขอบเก็บงานที่น่าสนใจได้แก่ กระจูดงู หลังปลาช่อน(สันปลาช่อน) การพับเก็บขอบ และมัดหวายมัดคู่ (รูปที่ 5) เพื่อประยุกต์ใช้ในการออกแบบผลิตภัณฑ์ของตกแต่งบ้าน

รูปที่ 5 (a) มัดหวายมัดคู่ (b) หลังปลาช่อน (c) กระจูดงู [8] (d) พับเก็บขอบ [5]

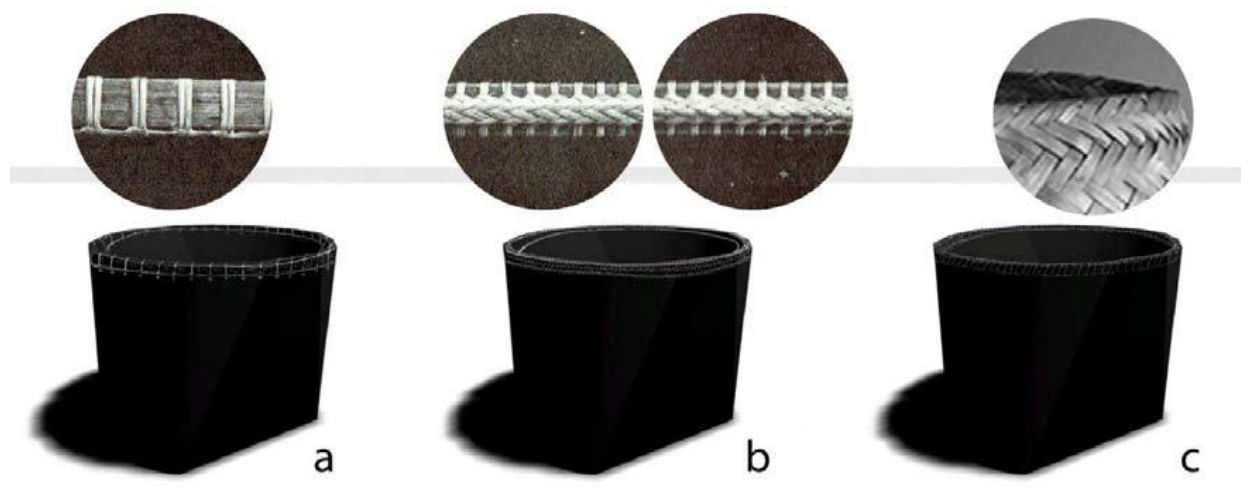
7. อภิปรายผล

ปัจจุบันชาวลาวโซ่งแทบจะไม่ใช้งานจักสานในชีวิตประจำวัน เนื่องจากการเข้ามาของวัสดุจากโรงงานอุตสาหกรรม เช่น เ่งเปลี่ยนเป็นพลาสติกจากโรงงานอุตสาหกรรม กะเหล็บเปลี่ยนเป็นกระเป๋าราคาถูกหลากหลายรูปแบบ เป็นต้น การเปลี่ยนความหมายหรือหน้าที่ของงานจักสาน งานจักสานลาวโซ่งในปัจจุบัน พบได้เพียงในพิพิธภัณฑ์หรือศูนย์การเรียนรู้ พบเห็นตามบ้านเรือนน้อยมากในลักษณะการใช้งาน นอกเสียจากในการประกอบพิธีกรรม งานจักสานกลายเป็นของสะสม กลายเป็นของตกแต่งบ้านหรือของใช้ในเทศกาล

การศึกษาครั้งนี้ ปัญหาที่พบคือการขาดแคลนช่างจักสาน ปัจจุบันช่างจักสานเหลือน้อยมากและจะทำงานจักสานตั้งแต่ต้นจนจบเพียงลำพัง คนรุ่นใหม่ไม่สนใจงานจักสานเนื่องจากเห็นว่างานจักสานนั้นต้องใช้ความประณีตและความชำนาญในการจักสานมาก กว่าจะได้งานจักสานใช้เวลาานรายได้ไม่คุ้มค่างับการทำงานโรงงานหรือการเกษตร

การออกแบบผลิตภัณฑ์ของตกแต่งบ้านร่วมสมัยจากงานจักสานชาวลาวโซ่ง ผู้วิจัยมีแนวทางในการรักษางานจักสานของลาวโซ่ง แต่ไม่ใช้การอนุรักษ์ ประเด็นที่ทดลองที่สำคัญคือการเพิ่มมูลค่าให้กับงานจักสานในกระบวนการผลิตที่ไม่ยากจนเกินไป ซึ่งอาจทำให้คนรุ่นใหม่หันมาสนใจงานจักสานอีกครั้งหนึ่ง

แนวทางของกระบวนการหัตถอุตสาหกรรมผนวกกับการใช้ความคิดสร้างสรรค์ในการพัฒนาแบบผลิตภัณฑ์ โดยงานจักสานหนึ่งชิ้นใช้การผสมผสานวัสดุ โดยช่างหนึ่งคนจะทำเพียงหน้าที่เดียวในการผลิต และเลือกใช้เทคนิคการสานเลือกใช้เพียงบางเทคนิค เช่น การจับเก็บขอบ (รูปที่ 6) เพื่อที่จะไม่ต้องใช้ความชำนาญหรือทักษะมากเกินไปในการผลิตชิ้นงาน

รูปที่ 6 ภาพร่างตัวอย่างกระถางต้นไม้ตั้งโต๊ะจากการทดลองใช้เซรามิกกับเทคนิคการจับขอบเก็บงาน

(a) มัดหวายคู่ (b) หลังปลาช่อนและกระตุงู (c) พับเก็บขอบ [5]

จากการศึกษาแสดงให้เห็นว่า การจะดำรงอยู่ของงานจักสานนั้นประกอบด้วยหลายองค์ประกอบ การออกแบบและพัฒนางานจักสานลาวโซ่ง องค์ประกอบที่สำคัญอีกประการคือ ช่าง ช่างที่หลงเหลือล้วนมีอายุมากทั้งสิ้น ไม่มีช่างวัยหนุ่มสาวเนื่องจากไปประกอบอาชีพอื่นๆ เพราะฉะนั้นการสร้างกระบวนการผลิตที่ไม่ซับซ้อนและสร้างแรงจูงใจ เช่นจากมูลค่า ที่มักจะพูดถึงในการเพิ่มมูลค่าให้กับภูมิปัญญาท้องถิ่น

ผู้วิจัยใช้กระบวนการของการออกแบบในการสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ของตกแต่งบ้าน แต่ต้องตระหนักถึงวิถีชีวิตของชาติพันธุ์และนำเอกลักษณ์ของชาติพันธุ์นำเสนอในผลงานการออกแบบ โดยใช้ทฤษฎีที่สำคัญคือแนวทางการออกแบบโดยผสมผสานวัสดุพื้นฐานทางศิลปะ และประโยชน์ใช้สอยของผลิตภัณฑ์ เป็นแนวทางเบื้องต้นในการขับเคลื่อนการเพิ่มมูลค่าของงานจักสาน โดยต้องประยุกต์ให้เข้ากับสภาพสังคมในปัจจุบัน อาศัยภูมิปัญญาดั้งเดิม ปรับปรุงเพิ่มเติมเพียงบางส่วน

การสามารถเพิ่มมูลค่าของงานจักสาน รวมทั้งกระบวนการผลิตที่ไม่ซับซ้อนและไม่ใช้เวลานาน น่าจะเป็นแนวทางที่สามารถดึงดูดคนรุ่นใหม่ให้หันมาสนใจภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อสืบสานงานหัตถกรรมให้อยู่กับสังคมไทยได้แนวทางหนึ่ง

เอกสารอ้างอิง

- [1] Kreangkrai Kirdsiri. 2010. Historical Background of Tai-Lao Settlement and Movement to Thailand. **Najua Journal**, (7), p.103.
- [2] Thitiporn Chanawangsa and Sitthichai Samannachart. 2013. A study on the potential development and evolution of handicrafts made from jute within a community in Northeast Thailand. **Journal of Industrial Education**, 13(1), p. 63.
- [3] Wiboon Lisuwan. 1998. **Thai Basketry**. Bangkok: Kurusapa Business Organization.
- [4] Sum Kumsawat. (2017, 12 January). **Lao-Song Basketry**. [interview].
- [5] Akapong Inkuer. 2017. **The Study of Traditional Basketry of Tai-Lao Ethnic in the Central Region Basin of Thai for Contemporary Decoration Products : Laosong's Traditional Basketry**. Suan Sunandha Rajabhat University.
- [6] Pan Sukyu. (2017, 25 January). **Lao-Song Basketry**. [interview].
- [7] Prathbjai Sikka. 2007. **Study of Lao Theung Wickerwork for Contemporary Products Design and Development**. Doctor of Philosophy Major Product Design Faculty of Applied Art and Design Ubon Ratchathani University.
- [8] Nikorn Nutjaruanpol. 1982. **Basketry Pattern**. (N.P.).